..... eensklaps gesonken en doorgebrooken

250 jaar geleden: Lekdijk bij Jaarsveld op 2 plaatsen doorgebroken

door P.W.A. Broeders

250 JAAR GELEDEN

De twee bekendste doorbraken in de Lekdijk Benedendams in de achttiende eeuw zijn die van 1726 en 1751. In 1726 ontstond de 'Wiel' bij Willige Langerak. De Lopiker-en de Krimpenerwaard en het oostelijk deel van Zuid-Holland tot Uithoorn en Bodegraven kwamen een tijd blank te staan. In maart 1751 stond het water op de Lek een aantal malen bijzonder hoog, met in de nacht van 22 op 23 maart fatale gevolgen.
Als de noodklok werd geluid wist iedere Lopikerwaarder wat dat betekende: het water stond op de peilpaal in Jaarsveld tot aan *"het klokkegeslag"*.[1]
De strijd tegen het water was op militaire leest geschoeid; de organisatie en een groot aantal termen kwamen uit het leger.
In het archief van het 'Hoogheemraadschap van de Lekkendijk Benedendams en de IJsseldam' is een document aanwezig dat in 14 pagina's bijna van uur tot uur de gebeurtenissen beschrijft[2]. Het leest als een drama: de oplopende spanning vooraf, de doorbraken zelf, en wat er met wisselend succes tegen ondernomen werd.

DREIGING

Op 3 maart bracht de eerst verantwoordelijke in Jaarsveld, de dijkmeester Eijken, het 'College van de Lekkendijk' dat te Utrecht zetelde, ervan op de hoogte *"dat de Rivier de Lek begon te wasschen"*. Dat hield een paar dagen aan. Toen zakte het water weer.
Tot op 17 maart... Eijken wist wat hem te doen stond: zijn bestuur opnieuw inlichten over de waterstand. Op 19 maart was het water gestegen tot op 36 duim[3] boven het klokkegeslag. Het College besloot twee van zijn Heemraden te

verzoeken de leiding op zich te nemen en naar bevind van zaken te handelen. Deze heren kwamen 's middags aan op het hoofdkwartier in Jaarsveld. Toen ze hadden geconstateerd dat het water op 45 duim boven het klokkegeslag stond, riepen ze de manschappen van Willige Langerak en Jaarsveld op om naar het Dijkhuis[4] te komen. De dijkhuisbode werd naar de schouten van de 'achterlanden' gestuurd met een brief waarin ze werden verzocht de volgende morgen met hun mensen naar de dijk te komen om ze te kunnen monsteren[5]. Dat betekende dat de volgende ochtend op veertien plaatsen op de dijk tussen het Klaphek en Schoonhoven de verplichte aantallen mensen zich moesten melden. Ook werd heemraad Graves per brief gevraagd om de volgende morgen *"vroegtijds"* aanwezig te willen zijn.

Intussen was ook Drossaerd Bijlandt, de hoogste ambtenaar in de baronie van IJsselstein, tevens Dijkgraaf, 's middags in het Dijkhuis aangekomen.

Om 20.00 uur stond het water op 50 duim boven het klokkegeslag. De volgende twee uur steeg het nog eens 3 duim. De volgende dagen werd telkens bij hoogwater - de Lek stond in open verbinding met zee, en vloed en eb speelden nog een grote rol - het peil gecontroleerd.

Op 20 maart was het water 's morgens om 5.00 uur tot 60 duim gestegen. Toen dat bij het College bekend werd, begaf het zich *"ilico"* (= op staande voet) vanuit Utrecht naar de dijk.

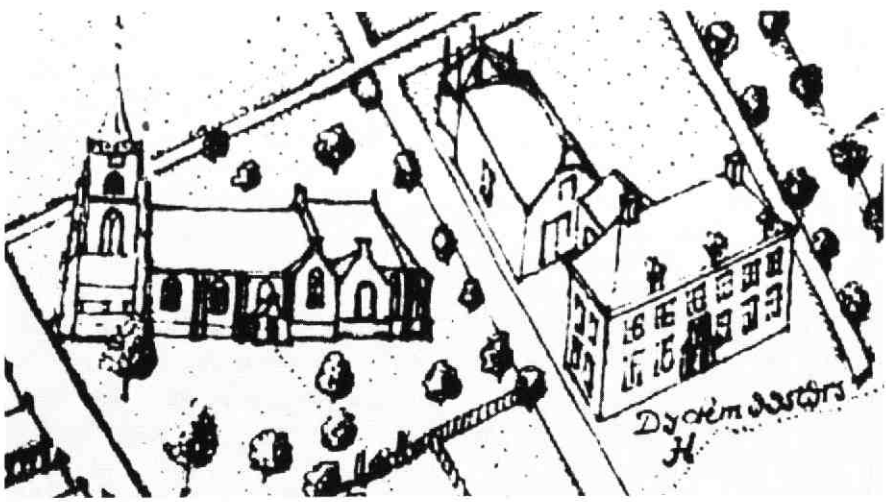

Detail van de plattegrond van het dorp Jaarsveld in 1685, getekend door de gezworen landmeter Joannes Leupenius. Op deze kaart staat het oude dijkmeesters-huis dat tot 1903 heeft gefungeerd; nagenoeg op dezelfde plaats werd het huidige dijkhuis gebouwd. (Top.Atlas inv.nr. 762 Utrechts Archief)

Om 15.00 uur stond het water al op 67, en om 22.00 uur op 71 duim. De volgende ochtend (21 maart) om 3.00 uur was het nog verder gestegen: het stond op 74 duim. Toen brachten een paar dijkwachten het bericht dat het water in de Wiel tot aan het Zandpad stond. Enige heren van het College gingen er samen met een dijkmeester snel heen om bekisting aan te brengen. Vanaf toen werd het peil om het uur afgelezen. Het water stond om 4.00 uur op $74^{1}/_{2}$, en om 5.00 uur op 75 duim. En het werd hoger en hoger: om 13.00 uur stond het

Doorbraak van de dijk bij Doornick, boven Lent, in 1799.
Dergelijke prenten zijn vergelijkbaar met de TV-programma's die in onze tijd bij watersnoodrampen worden uitgezonden. Ze dienden om de beurzen te openen voor de noodlijdenden. Daarom kon er wel het een en ander dramatischer worden voorgesteld.

op $77^{1}/_{2}$ duim. Maar *"van 4 uuren tot 8 uuren* (in de namiddag en avond) *is het water sagjes gevallen, als wanneer men het bevond op $74^{1}/_{2}$ te staan."*
De 22ste leek de toestand ten goede te keren. Om 11.00 uur was het water gezakt tot 70 duim. Toen echter een paar leden van het College bij de Wiel aankwamen, zagen ze dat bij dijkpaal 159 een nieuwe scheur was ontstaan. Toen dat aan het Dijkhuis werd doorgegeven, ging meteen nog een Hoogheemraad met een dijkmeester erheen om de anderen van advies te dienen. En intussen begon ook het water weer te stijgen. Om 22.00 uur stond het op bijna 76 duim.

FATAAL

Om 1.00 uur op de 23ste maart stond het water weer op het peil van 77 duim boven klokkegeslag. Op het hoofdkwartier kwam toen de melding binnen dat de dijk waaraan daags te voren was gewerkt, hoe langer hoe meer begon te zakken. Enige heren van het College haastten zich erheen om de dijk zoveel als mogelijk was te zekeren. Om 4.00 uur hoorde men van wachten die waren afgelost, dat het water bij het Klaphek niet verder meer gestegen was. En gelukkig bleef het die dag op 78 duim staan[6]. Tot totaal onverwachts om 16.00 uur op het hoofdkwartier het bericht binnenkwam dat de dijk boven Jaarsveld bij de hofstee van Jan Floren *"waaraan men weijnig tijds te voren nog geen ongemak had bespeurd, sodanig schielijk sakte dat men vreesde dat* (..) *denselve niet te houden soude sijn".*
En een kwartier later kwam een tweede koerier vertellen dat de dijk daar *"eensklaps gesonken en doorgebrooken was."* Het College ordonneerde dat de klok geluid moest worden om iedereen in de waard op de hoogte te brengen van de doorbraak, zodat de mensen zichzelf en hun vee in veiligheid konden brengen.

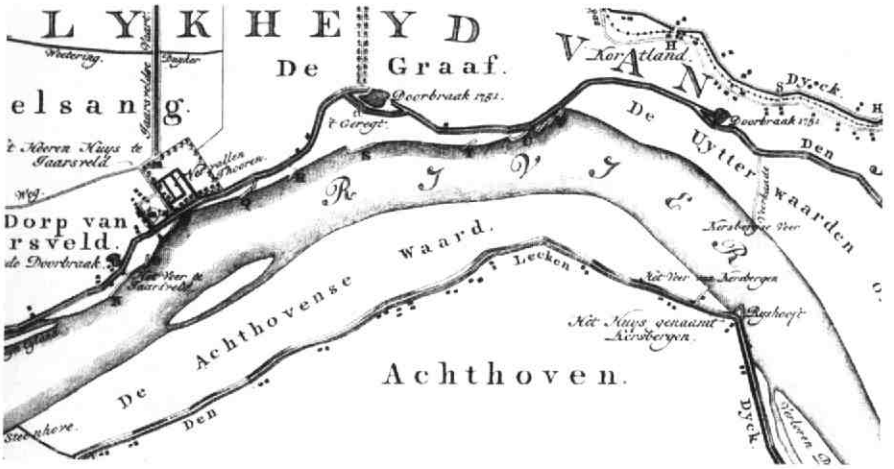

De beide doorbraken van de Noorder-Lekdijk zoals ze staan afgebeeld op de "Generaale Landkaaarte van den Loopickerwaard" van Hattinga 1771.

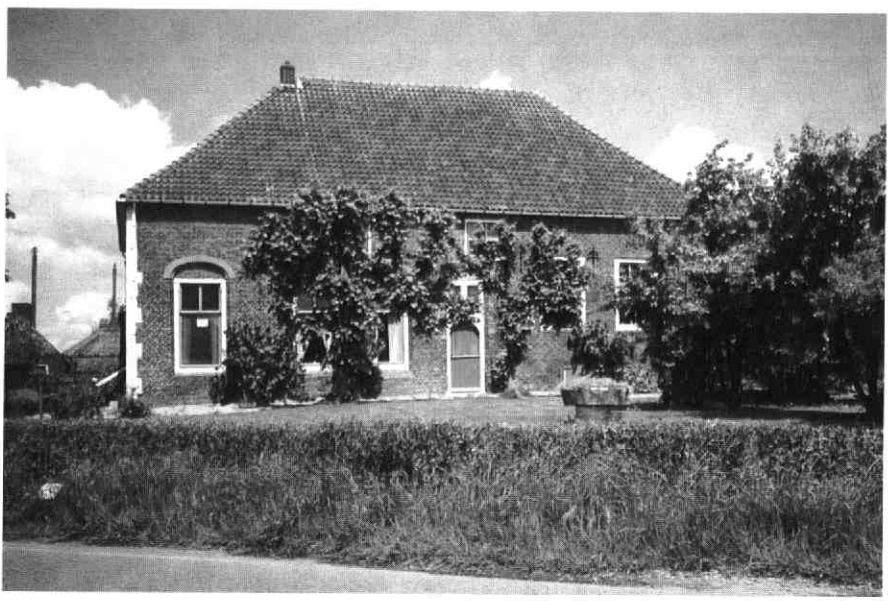

Hofstee Laanwijk, één van de weinige dwarshuisboerderijen in de Lopikerwaard, aan de Lopikerweg-oost, ter hoogte van Kortland waar dijk en weg dicht bij elkaar komen.

Intussen kwam een derde spoedbericht dat de dijk ter hoogte van Hofstee Laanwijk op ongeveer 200 roeden (±750 meter) boven de eerste breuk een half uur later was doorgebroken.
Tegen de avond keerden de 'Heren Hoogheemraden' van alle plekken waar aan gevaarlijke verzakkingen in de dijk tussen Schoonhoven en Jaarsveld was gewerkt, in het hoofdkwartier terug; maar wie tussen Jaarsveld en het Klaphek bezig waren geweest, konden door de doorbraak het Dijklogement niet meer bereiken. Besloten werd de volgende dag de Staten van Utrecht op de hoogte te brengen en te bezien hoe men het best naar huis kon terugkeren. Men was intussen al vier dagen van huis weg.

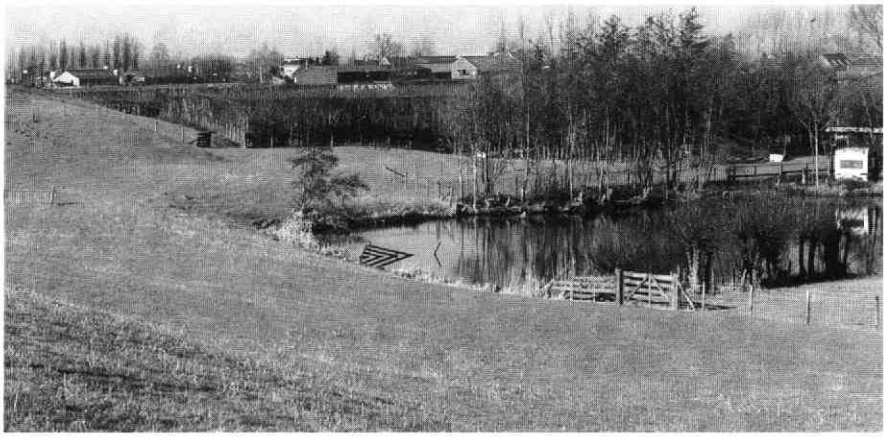

De wiel bij de Uitweg vanaf de Lekdijk richting Jaarsveld; de wiel die dichter bij Jaarsveld ontstond, is nagenoeg onherkenbaar verland.

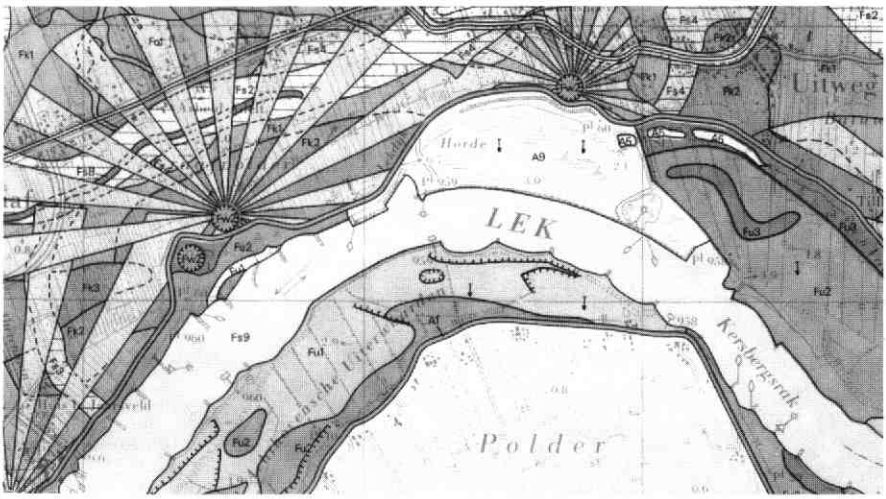

Detail van de morfogenetische kaart van Zuid-Utrecht met de doorbraken van 1751.
De waaiers duiden de 'overslaggronden' aan, onduidelijke mengsels van zand, veen, klei, die over andere gronden zijn heengespoeld. Het cirkeltje buitendijks duidt de 'kleine inlage' aan. Bij een zwakke plek in de dijk werd ooit uit voorzorg landinwaarts een nieuwe dijk aangelegd; vandaar de kronkel ter plekke.

NOODMAATREGELEN

Op 25 maart nodigde de Dijkgraaf de andere leden van het College uit in de Statenkamer te Utrecht, de plaats waar het College gewoonlijk vergaderde. Er werd besproken welke stappen moesten worden ondernomen om de twee gaten in de dijk te dichten, als het water zou gaan vallen.
Op een oproep die het College een paar dagen later in de kranten had geplaatst, kwam een aantal dijkbazen met voorstellen om de dijken te *"bevorsten"*; de kosten hadden ze ook begroot. Doch 14.000 gulden voor het grootste en 12.000 gulden voor het kleinste gat vond het College een exorbitant bedrag. Besloten werd om, wanneer het water gezakt was, de doorbraak en het terrein ervoor aan een nadere inspectie te onderwerpen en de 'bevorsting' via advertenties publiek aan te besteden.
Op 13 april zou in het Dijkhuis te Jaarsveld het aanleggen van een 'vors-of zomerkade' worden aanbesteed. Een week eerder was aan de dijkmeesters en

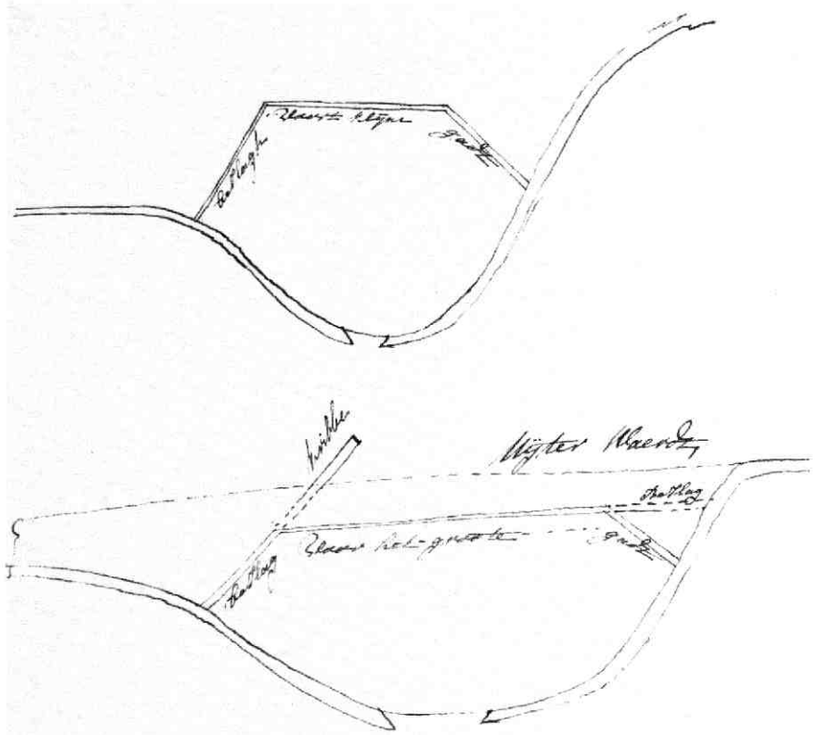

Ontwerpschets bij het "*Concept tot het bekrammen van de Gaten in den Lekkendijk Boven Jaersveldt, overgegeven door Frans van Drunen, woonagtigh te Schoonhoven, Jan Plemper te Woerden, Minne Hessen te Oudewater, op den 1te April 1751*" (Het archief van het Hoogheemraadschap van de Lekdijk en de IJsseldam inv.nr. 224)

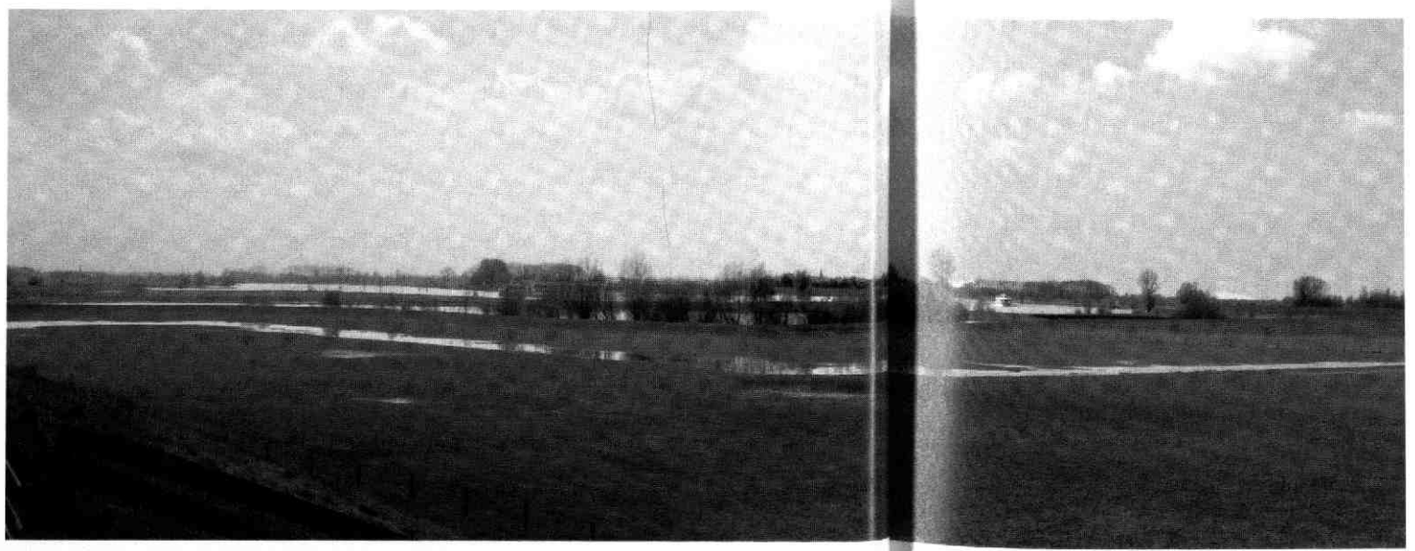

De 'Kleine Inlage'; zie opmerking bij de morfogenetische kaart op pagina 5.

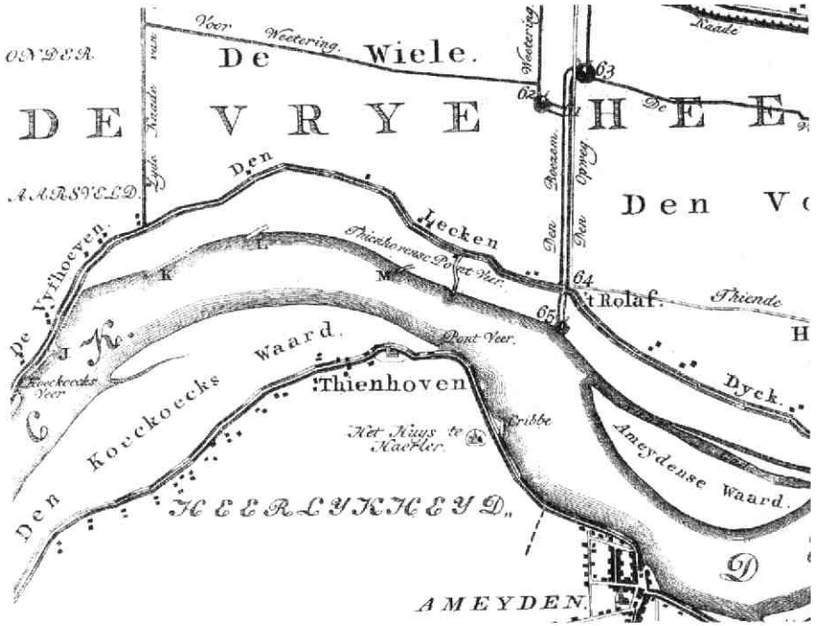

Het 'pakwerk van Vijfhoeven' bij de letter 'J' op de "Generaale Land-kaaarte van den Loopickerwaard" van Hattinga 1771. Een pakwerk is een samenstel van horizontaal liggende lagen van rijshout, met daartusen puin, klei of ander materiaal dat door middel van vlechtwerk op zijn plaats wordt gehouden. Het diende om de steile oever in de bocht te verstevigen die veel te lijden had van uitschuring. De locatie was niet ver van de huidige uitstroom van het gemaal de Koekoek.

de dijkbazen Balten Bos en Wouter Kuijk gevraagd om in een Collegevergadering hun bestek en begroting te komen bespreken. Met kleine wijzigingen werd het bestek door het College goedgekeurd.

De bovenste 'vors- of ringkade' (noodkade) werd aangenomen door Wouter van Varsseveld voor de som van fl. 1.345,00 en de benedenste door Willem Jacobse de Geus voor fl. 2.680,00

Maar het water in de rivier rees opnieuw, en in de nacht van 15 op 16 april begaf het de bovenste vorstkade, die nog niet helemaal klaar was.

Op 21 april werd deze kade opnieuw aangenomen door Van Varsseveld, nu voor de som van fl. 2.500,00 nadat het bestek was uitgebreid. Daarna werd aan dezelfde Van Varsseveld het verwijderen van de neergeslagen gronden gegund voor de som van fl. 450,00.

Een van de dijkhuisjes/dijkmagazijnen waarin de noodmaterialen zijn opgeslagen.

Opnieuw de wiel bij de Uitweg, gezien in de richting van de Uitweg.

WERK AAN DE DIJK

Toen dat werk gereed was, werd de aanbesteding geregeld van het herstel van de doorbraken en de scheuren. Op 8 juni vond die aanbesteding plaats in het Dijkhuis. Gerrit Rijnders nam het herstel van de dijk in het bovenste gat aan voor fl. 5.850,00 en Jan Floren in het benedenste voor fl. 9.075,00 Op negen plaatsen was de dijk gedeeltelijk weggezakt of gescheurd; de reparatie daarvan werd aanbesteed voor fl. 8.346,00 Bij de inspectie tijdens de oplevering bleek dat er nog vier zwakke plekken in de dijk zaten. Om zeker te zijn tijdens het winterseizoen, werden op 5 augustus die vier percelen aanbesteed voor fl. 4.550,00 Maar de tegenslagen waren nog niet voorbij. Dijkmeester Eijken stuurde op 8 december het College in Utrecht bericht dat er tussen dijkpaal 176 en 177 een overlangse scheur in de dijk was geconstateerd van wel 5 à 6 voet breed (±155 -±190 cm) en dat de buitenglooiing *"als met een buijk uijtgesakt was"*.

Nº	Namen der Gemeenten	Grootte der Gemeenten Morgens	Totaal van Manschappen	aan het Klaphek bij Pieter van Rijn	Huibert Oostrum Dijkpaal N.48	Jan Verweij Dijkpaal N.60	Hoofd kwartier Dijkpaal N.105	Pieter van den Berg Dijkpaal N.140	Leendert van den Berg Dijkpaal N.170	Hendrik Verveer Dijkpaal N.181	Cornelis Jonkers Dijkpaal N.203	Pieter Vermeulen Dijkpaal N.233	Regthuis Willige Langenrak Dijkpaal N.287
1	IJsselstein	3024	67	67									
2	Lopick, boven-einde		29		29								
3	Heeswijk	350	13			13							
4	Willescop	782	35			35							
5	Blokland	600	17			17							
6	Benschop	2272	108				108						
7	Lopick middelgedeelte		27					27					
8	Lopick benedenste gedeelte		20						20				
9	Polsbroek Noordzijde	520	34							34			
10	Zuid Polsbroek	672	19								19		
11	Cabauw	248	11									11	
12	Zevender	2	8									8	
13	Hoencoop	672	24										24
14	Vliet	100	4										4
15	Dijkveld en Rateles	138	4										4
16	Jaarsveld	872	36				36						
17	Langerak	686	31										31
18	Zevenhoven	100	3	3									
	Nº 2,7 en 8 maken tezamen	2000											
			490	70	29	65	144	27	20	34	19	19	63

Monsterrol van 1814 met de toeleverende gemeenten en de wachthuizen waar men werd ingekwartierd.

De heren Graves en Verveer kregen de opdracht de zaak te inspecteren, wat ze op 10 december deden. Na overleg met de dijkmeester besloot men voor te stellen de binnenglooiing van de dijk over een lengte van 20 Dijkroeden (± 75 meter) te verzwaren en in het gat dat voor de pakking van Vijfhoeven in de Lek was ontstaan, 200 lasten (400 ton) stenen te storten. Op 15 december werden deze werkzaamheden aanbesteed. Het werk werd aangenomen door Jan Claasz de Vos voor de somma van fl. 2.590,00.

NIEUWE DREIGING?

En daarmee zat men weer in het winterseizoen en was het afwachten wat er zou gebeuren. De dijk was nog niet hersteld... En hoe zou de rivier zich houden? Wanneer je het *"journaal van het voorgevallene op het Dijkleger van Januari 1752"* leest[7], kun je de angst nog voelen natrillen. Vandaar dat men in die maand, zodra de situatie zich leek te herhalen, opdracht gaf nauwkeurige aantekeningen te maken. Op maandag 10 januari was er weer een verhoogde waterstand. Heemraad Graves was tegen de avond in het Dijkhuis aangekomen; het water stond toen op 39 duim boven het klokkegeslag. De volgende

morgen (11 januari) om 5 uur was het gestegen naar 43 duim, reden voor dijkmeester Eijken om een expresboodschap naar het College in Utrecht te sturen. Om 9 uur kwam Verveer op het Dijkhuis aan. Graves en hij waren tijdens de vergadering daags tevoren gecommitteerd *"om dijkleger te houden en de noodige ordres te stellen"*. Tot 's avonds bleef die dag de waterstand op 45 duim. Toch vertrouwde men het niet, en daarom werden wachten richting Klaphek en Schoonhoven uitgestuurd, en er werd besloten de voorlanders voor de volgende morgen 8.00 uur op te roepen. Die nacht was de toestand vrij stabiel.
Omdat het er minder dreigend uitzag, konden de beide heemraden in de voormiddag van de 12de januari de herstelwerkzaamheden bij het pakwerk van de Vijfhoeven gaan controleren; ook werd het werk aan de dijk bij de Wiel bekeken. De materialen die daar gebruikt werden, lieten veel te wensen over: de hordjes voldeden niet aan het bestek: ze waren te smal, het hout dat werd toegepast, was te licht, er was essen- in plaats van wilgenhout gebruikt, en er waren te weinig horden voor de oppervlakte waarop ze moesten worden aangebracht. Jan Claasz.Vos gaf zijn fout toe en verzocht toen zelf de aanneemspenningen met 700 gulden te korten. En Jan Floren kreeg de opdracht de zaak met het bestek in overeenstemming te brengen.
Het water was intussen gezakt. Om 22.00 uur stond het op 38 duim. De volgende dag, donderdag 13 januari, konden de voorlanders weer naar huis; voor de dijkbewaking waren minder mensen nodig.

HET DIJKLEGER

In het Archief van het Hoogheemraadschap bevindt zich ook de "Tabel van Monsterrollen volgens het reglement op het Dijkleger van 11 oktober 1814". Zo kan men een goede indruk krijgen van de aantallen mensen die werden opgeroepen en waar ze zich moesten melden.
De schouten van de verschillende gemeenten moesten ervoor zorgen dat het vereiste aantal mannen van tussen de 18 en 60 jaar zich ook naar de juiste plaatsen begaf. Wanneer bij het monsteren een te jonge, te oude of zieke man werd aangetroffen, werd hij teruggestuurd, en werd de schout (na 1813 de burgemeester) verzocht de fout onmiddellijk te herstellen.
De inwoners van Jaarsveld en Willige Langerak (en mogelijk ook van Lopikerkapel, dat in de monsterrol met "Lopick boveneinde" werd aangeduid) werden de 'voorlanders' genoemd; die uit de andere gemeenten 'achterlanders'.
Veertig wachten werden over tien wachthuizen verdeeld, die de informatie over hun dijkvak (waterstand, dreigingen van scheuren of breuken, enz.) telkens moesten doorgeven aan de wachten van het buurvak. De andere 'dijkpligtigen' werden ingezet bij noodkistingen, noodkaden of reparaties aan de dijk.
Tussen de jaren 1810 en 1820 werd de dijkbewaking in korte tijd veel professioneler georganiseerd.
In 1814 moesen de 'dijkpligtigen' zelf nog 'dijkgeweer' meebrengen: In art. 8 van het Reglement stond het precies aangegeven: spaden, korte bijlen, lange bijlen, snoeimessen, rijshaken, beslagen schuppen, rieken, etc.
Op 31 oktober 1817 zond de 'Hoofdingenieur van de Waterstaat in het 1e

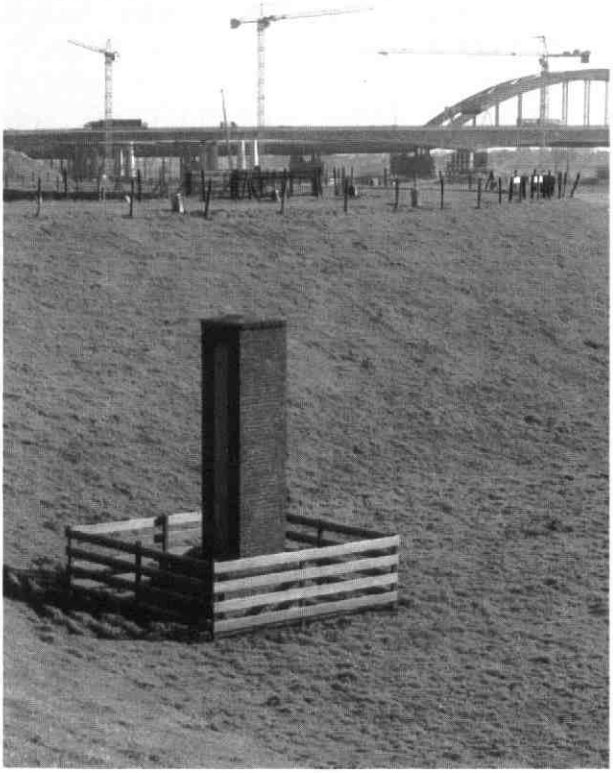

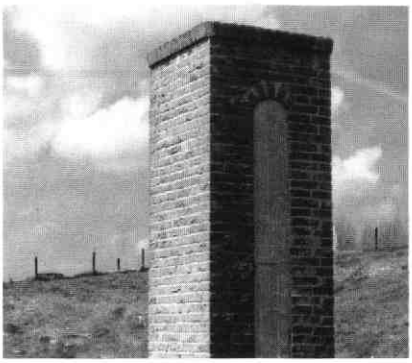

De peilpaal bij het Klaphek, die in 1984 werd geplaatst. Deze paal heeft op deze plaats nooit dienst gedaan. Er stonden langs de Lekdijk drie - later vijf peilpalen om de waterstand op te nemen. In verband met de kwetsbaarheid bij ijsgang en storm werden er later peilschaalhuizen gebouwd. Het waren putten waarop later een overkapping kwam, en waarin de waterstand kon worden afgelezen. De schaal op de peilpaal aan het Klaphek is afkomstig uit een van die huizen. Het peilschaalhuis aan het Klaphek moest verdwijnen in verband met de dijkverzwaring aan het einde van de 20e eeuw.

District de Nota 574' over: 'Inspectie der Noodmaterialen';

"Nauwkeurige Inspectie (...) van de Noodmaterialen en Werktuigen, welke zich bevinden in de Magazij[nen, sic!] van de Dijkdirectiën der langs de Hoofd Rivieren gelegen Districten (...)(terwijl) de Ingenieur van den Waterstaat in de Provincie Utrecht de Heer J.A. Blanken[8] *door mij is aangeschreven om gemelde Inspectie te doen."*

Toen moest het College zelf voor materiaal zorgen om die bij dreigingen in te kunnen zetten. Het werd- en wordt nog steeds bewaard in de dijkhuisjes. Zo was en is men meer verzekerd van kwaliteit.

Noten

1. Het 'klokkegeslag' was de rivierwaterhoogte waarbij gevaar dreigde. Dan mochten de kerkklokken voor geen ander doel geluid worden dan om de bevolking te waarschuwen voor het dreigende water. Bij 'open rivier' (= zonder ijskropping) bepaalde de Dijkswet van 1808 het dijkleger-peil te Vreeswijk op 6 voet (± 1.85 m.) onder het nulpunt der waterkering (= kruin van de dijk), dat is 43 duim boven het vanouds bekende klokslagpeil.
F.A.R.A. van Ittersum heeft berekend dat het klokkegeslag te Jaarsveld op ongeveer 3 m. + A.P. lag (*De Lekdijk benedendams en de IJsseldam....deel III.* Utrecht, 1907 p. 287).

2. Archief van het Hoogheemraadschap van de Lekkendijk Benedendams en de IJsseldam inv. nr.361. Streekarchief te Woerden.

3. Een duim is ongeveer $2\,^{1}/_{2}$ centimeter; 36 duim is dus ongeveer 90 cm.

4. Het dijkhuis werd ook het Dijklogement genoemd omdat het zo was ingericht dat de leden van het Hoogheemraadschap en vier leden van het dijkleger er konden overnachten als de situatie van de Lekdijk precair was. Er waren tien boerderijen en ander gebouwen gelijkmatig over de hele dijk verspreid die als wachthuis waren aangewezen.

5. Zie de monsterrol op pagina 9.

6. In 1748 was de dijk tot 80 duim boven het klokslag verhoogd; het water stond dus 5 cm onder de dijkkruin.

7. Archief van het Hoogheemraadschap van de Lekkendijk Benedendams en de IJsseldam inv. nr.361. Streekarchief te Woerden.

8. De familie Blanken is nauw geliëerd aan de Lopikerwaard: - Jan Teunisse Blanken (1728-1807) was timmerman-molenbouwer (1770-1777) en dijkbaas (1778-1795) te Haastrecht, in dienst van het Hoogheemraadschap van de Krimpenerwaard, en direct betrokken bij opnemingen voor de kaart van de Lopikerwaard en de opmeting van de Crimpener-Waard door Hattinga. Hij was de vader van Jan Jansz. (1755-1838), Arie Jansz.(1766-1824) en Willem Jansz.(1769-1831). Jan Anth. (1790-1837) was de zoon van Jan Jansz. en Jan van Lakerveld Blanken (1793-1885) was de zoon van Arie Jansz. Zie voor deze waterstaatsingenieurs van de Blankenfamilie: *Nieuw Biografisch Woordenboek* deel I kolom 356 -367.